

**КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ
ТУРКӢ ДАР «ХАМСА»-И
НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ**

Бобочонова Дилбарҷон Абдумӯминовна, н.и.ф.,
дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии забони
тоҷикии МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Гафуров”
(Хучанд, Тоҷикистон)

**ОСОБЕННОСТИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЮРКСКИХ
ЗАИМСТВОВАНИЙ В «ХАМСЕ»
НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ**

Бободжанова Дилбардҷон Абдумуминовна, канд.
филол. наук, доцент общеуниверситетской
кафедры таджикского языка ГОУ «ХГУ имени
академика Б.Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)

**FEATURES OF THE USE
OF TURKIC BORROWINGS
IN THE "KHAMSA" OF
NIZAMI GANJAVI**

Bobojonova Dilbarjon Abdumuminovna, candidate in
Philology, associate professor of the all-University
department of Tajik language under the SEI “KhSU
named after academician B. Gafurov” (Khujand,
Tajikistan) **e-mail:** bobojonova1977@mail.ru

Қайд карда мешавад, ки гарчанде баъзе муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки воридшавии калимаҳои туркӣ ба забони форсии тоҷикӣ дар давраи пеш аз ислом оғоз шудааст, шумораи чунин унсурҳои луғавӣ дар достонҳои “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ ночиз аст. Истифодаи калимаҳои иқтибосии туркӣ дар ҳар як маснави Низомӣ алоҳида баррасӣ мешавад. Таъкид мешавад, ки калимаи “турк” дар ҳамаи шеърҳои Низомӣ ҳам ҳамчун номи халқ (этноним) ва ҳам ба маъноҳои “сарбоз” ва “маҳбуб” истифода мешавад. Шоир ин вожаҳо дар калимасозӣ низ истифода мебарад. Дар достони “Маҳзан-ул-асрор” танҳо ду калимаи иқтибосии туркӣ мавҷуданд: “турк” ва “кизлик” (корди қач). Дар достони “Лайлӣ ва Маҷнун”, ба истиснои калимаи “турк” ва мисолҳои калимасозӣ бо ин унсурҳои луғавӣ, дигар калимаҳои туркӣ ба назар намерасанд. Дар достони сеюми “Панҷгона” - “Хусрав ва Ширин” Низомӣ аз як гурӯҳ калимаҳои туркӣ истифода кардааст: туғро (фармони шоҳ, як навъи хат); вушок (ғулом); бук - шайнур; ятоқ - посбон, човуш - роҳбар; хотун - зани қалонӣ. Дар достони “Ҳафт пайкар” як воимҷоҳои туркӣ мавҷуд аст: яғлик – тири пайкандор. Шумораи зиёди воимҷоҳои туркӣ дар китоби “Иқболнома” дар таркиби “Искандарнома” истифода шудааст. Сабаб дар он аст, ки ин қисми Хамса ба футуҳоти Искандар ва тавсифи ҷангҳои ӯ дар кишварҳои гуногун бахшида шудааст.

Калидвожаҳо: эҷодиёти Низомӣ; “Хамса”; воимҷоҳои туркӣ; “Лайлӣ ва Маҷнун”; “Хусрав ва Ширин”; “Искандарнома”

Отмечается, что, хотя, по мнению некоторых специалистов, проникновение тюркских слов в персидско-таджикский язык началось еще в доисламскую эпоху, но в поэмах «Пятерицы» Низами Гянджеви количество таких лексических элементов незначительно. Использование тюркских заимствований в каждой поэме Низами рассмотрено в отдельности. Подчеркивается, что слово «тюрк» употребляется во всех поэмах Низами и как название народа (этноним), и в значениях «военнослужащий» и «возлюбленная». Поэт также использует данное слово в словообразовании. В поэме «Маҳзан-ул-асрор» встречается всего два тюркских заимствования: турк (тюрок) и кизлик (кривой нож). В поэме «Лейли и Меджнун», за исключением слова «турк» и примеров словообразования с этим лексическим элементом, других тюркских слов не встречается. В третьей поэме «Пятерицы» - «Хусрав и Ширин» - Низами использовал группу тюркских заимствований: туғро (указ шаха, вид письма); вушок (раб/рабыня; бук – труба; ятоқ – сторож, човуш –

предводитель; хотун – старшая жена. В поэме «Хафт пайкар» встречается одно тюркское заимствование: яглик – стрела с наконечником. Больше всего тюркоязычных заимствований использовано в книге «Икбал-наме» в составе поэмы «Искандар-наме». Причина заключается в том, что эта часть поэмы посвящена завоеваниям Искандара и описанию его походов в разные страны.

Ключевые слова: творчество Низами; «Хамса»; тюркские заимствования; «Лейли и Меджнун»; «Хусрав и Ширин»; «Искандар-наме»

The article notes that, although some experts believe that the infiltration of Turkic words into the Persian-Tajik language began in the pre-Islamic era, the number of such lexical elements in Nizami Ganjavi's Quintet poems is insignificant. The use of Turkic loanwords in each of Nizami's poems is examined separately. It is emphasized that the word "Turk" is used in all of Nizami's poems, both as a name for a people (ethnonym) and in the meanings of "soldier" and "beloved." The poet also uses this word in word formation. The poem "Makhzan-ul-Asror" contains only two Turkic borrowings: "turk" (Turkish) and "kizlik" (curved knife). In the poem "Layli and Majnun," with the exception of the word "Turk" and examples of word formation with this lexical element, no other Turkic words appear. In the third poem of the "Quintet" - "Khusraw and Shirin" - Nizami used a group of Turkic words: tugro (a decree of the shah, a type of writing); vushok (a slave/slave); buk - a trumpet; yatok - a guard, chovush - a leader; khotun - a senior wife. In the poem "Haft paykar" one Turkic borrowed is found: yaglik - an arrow with a tip. The largest number of Turkic borrowings is used in the book "Ikbal-name" as part of the poem "Iskandar-name". The reason is that this part of the poem is dedicated to the conquests of Iskandar and the description of his campaigns in different countries.

Key-words: Nizami's works; "Khamisa"; Turkic borrowings; "Layli and Majnun"; "Khusraw and Shirin"; "Iskandar-name"

Дар «Хамса» мисли осори дигари ниёгонамон, ки ба забони форсии тоҷикӣ таълиф шудаанд, як идда калимаҳои иқтибосии туркӣ-муғулӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Дар забоншиносии тоҷик ва хоричӣ ин масъала то ҳоё мавриди баҳси олимони қарор гирифтааст. Ин ҳо зикри саҳми олимони забоншинос Н. Маъсумӣ, Л.С. Пейсиков, Д. Саймиддинов, С. Ҳалимов, Ҳ. Мачидов ва дигарон бамаврид аст. Маълумотҳое, ки дастурҳои таълимии Қ. Тоҳирова, М. Муҳаммадиев ва ғайраҳо дар ҳусуси калимаҳои иқтибосии туркӣ пешниҳод кардаанд, низ доир ба ин масъала рӯшанӣ меандозанд.

Дар байни олимони луғатшинос ақидае барҷой аст, ки иқтибоси калимаҳои туркӣ маъмулан пеш аз зуҳури ислом ба забони форсӣ-тоҷикӣ сураат гирифтаанд [11, с. 46].

Дар луғатшиносӣ истилоҳҳои гуногун дар бораи ин гурӯҳи калимаҳои иқтибосӣ аз забонҳои туркӣ истифода бурда мешавад. Аз ҷумла, Н. Маъсумӣ дар асари хеш доир ба забони «Одина» ва асари дигари тадқиқотии хеш истилоҳҳои иқтибосоти ўзбекӣ, туркӣ-ўзбекиро ба қор бурда бошад [5, с. 41; 6, с. 147], муҳаққиқони дигар ба истифодаи истилоҳи ўзбекӣ қаноат кардаанд [12, с.48]. Муҳаққиқон Ғ. Ҷураев, Т. Ваҳҳобов, Д. Бобочонова истифодаи истилоҳи иқтибосҳои туркиро салоҳ донистаанд [15, с. 141; 2, с. 71]. Профессор Л.С. Пейсиков истилоҳи иқтибосоти туркӣ-муғулиро дар асари хеш истифода бурдааст, ки баъдан Ҳ. Мачидов бо таъя ба афкори ин олим истилоҳи туркиву муғулиро дар тадқиқоти хеш қорбааст намуд [11, с. 4; 4, с. 108]. Ба пиндошти Ҳ. Мачидов дар ифодаи ин гурӯҳи калимаҳо «қабули танҳо истилоҳи туркиву муғулӣ ба мақсад мувофиқ аст, зеро ки он ба умумияти таърихии ин забонҳо далолат қарда, маҷмуи калимаҳои аз онҳо воридшударо ба пурағӣ дар бар гирифта метавонад» [4, с. 108].

Хуллас, дар бораи масъалаи мазкур байни олимони забоншинос иттифоқи ороъ ба назар намерасад ва то ҳол як истилоҳе, ки ҳамаи мутахассисон ба он розӣ бошанд, пешниҳод нагардидааст. Ба назар чунин мерасад, ки нисбат ба давраи то ҳучуми муғул истифода бурдани истилоҳи «туркӣ-муғулӣ» чандон ҷоиз нест, зеро тамоси бевоситаи забони форсии тоҷикӣ баъди истилои тотору муғулон руҳ додааст. Бинобар ин, дар мақолаи ҳозир мо истилоҳи иқтибосоти туркиро мавриди истифода қарор медиҳем.

Ҳамин тавр, дар «Ҳамса» гурӯҳи муайяни калимаҳои иқтибосии туркӣ мавриди қорбасти Низомии Ганҷавӣ қарор гирифтааст. Таъкид намудан ҷоиз аст, ки теъдоди чунин иқтибосот хеле каманд. Ва ин гувоҳи он аст, ки шоир беш аз ҳама ба калимоти аслии забони модарияш – форсии тоҷикӣ таъя намудааст. Ин яке аз вижагиҳои забони осори Низомӣ, махсусан, «Ҳамса» маҳсуб меёбад.

Дар идома кӯшиш менамоем, ки вожаҳои иқтибосии туркиро дар манзумаҳои «Ҳамса» ба риштаи таҳлил кашем.

1. Калимаҳои туркӣ дар «Махзан-ул-асрор»

Маводи бадастомада собит месозад, ки аз ҳамаи манзумаҳои «Ҳамса» дар «Махзан-ул-асрор» калимаҳои туркӣ ба нудрат истифода шудааст. Мо танҳо ду калима – *турк* ва *кизлик*ро ба қайд гирифтаем:

Турк:

Мӯй ба мӯят зи Ҳабаш то Тироз,

Тозию *турк* омада дар турктоз [8, с. 75]

Дар ин байт *турк* ба маънии номи халқ омадааст ва мафҳуми умумӣ ба шумор меравад. *Турктоз* бошад, вожаи омехта (*турк+тоз*) буда, маънии ҳучуми туркона ва нохост ҳучум намудан омадааст [13, ҷ.2, с. 378]. Қобили зикр аст, ки ин вожа ба ҳамин маънӣ дар «Ҳамса» хеле ва хеле серистеъмол аст ва мо дар вақти таҳлили калимаҳои иқтибосии туркӣ дар бораи он таваққуф хоҳем кард.

Дар «Бурҳони қотеъ» як даста маъниҳои он зикр гардидаанд, ки яке аз онҳо маънии «маъруф аст, ки нақизи тоҷик бошад ва гӯянд туркон аз авлоди Банӣ Нуханд ва вилояти Туркистонро низ ба тариқи маҷоз турк мегӯянд» [1, ҷ.1, с. 487]. Дар повараки ин саҳифа шарҳи Муҳаммад Муин манзур аст: *ترك* ба замми аввал «дар туркӣ ба маънии шучоъ ва далер ва саҳт» [1, ҷ.1, с. 487]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» [3, ҷ.1, с. 189] шарҳи яке аз маъноҳои *турк* ба таври зайл пешкаш шудааст: *ترك* ... номи қавме мансуб ба Турк, ки марде буд аз фарзандони Нух алайҳиссалом ва маҷозан ба маънии сипоҳӣ ва ба маънии маъшук [3, ҷ. 1, с. 189]. Шарҳи «ФЗТ» оид ба вожаи *турк* қобили қабул аст: *Турк* 1. номи умумии халқҳои туркзабон; 2. туркистонӣ; аҳли Туронзамин [13, ҷ. 2, с. 378]. Ин вожа аз ҷумлаи калимаҳои сермаҳсули забонамон маҳсуб меёбад. Бо иштироки вай калимаҳои зиёд, аз қабилҳои *туркиазро*, *туркво*, *турквор*, *туркман*, *туркона*, *турконхидев*, *турктоз*, *туркӣ*, *туркҷӯш* ва ғайраҳо [13, ҷ. 2, с. 378-379] шакл гирифтаанд.

Кизлик:

3-ин ҳама алмос, ки бигдохтам,

*Кизлик*е аз баҳри молик сохтам [8, с. 130]

Ин вожа дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба таври зайл маънидод гардидааст: *Кизлик*//*гизлик* вожаи туркӣ, маъноӣ «қордча, қорди қачтеғ; қаламтарош» [13, ҷ. 1, с. 551].

2. Калимаҳои туркӣ дар «Лайлӣ ва Мачнун»

Дар ин манзума ба истиснои *турк*, *турктоз*, *турктозӣ*, *турксозӣ* воҳиди луғавии дигари иқтибосии туркӣ-муғулӣ ба назар нарасид ва ин шояд ба мавзуи манзума ва макони тасвири ҳодиса – дашту саҳроҳои Араб ва ҳаёти бодиянишинон иртибот дошта бошад:

Турк:

Чй дорй ту, эй турки Чин дар димоғ,
Ки бар боди сарсар кашонй чароғ?! [9, с. 210]

Турктоз:

Сӯи хонаи худ ба як турктоз,
Ба чашми фурубасташ овард боз [9, с. 328]

Турктозй:

Агар душмане турктозй кунад,
Рақиби ҳаром чорасозй кунад [9, с. 394]

Турксоз:

Зи меъроҷи ӯ дар шаби турксоз,
Муарричгарони фалакро тироз [9, с. 13]

Қобили зикр аст, ки вожаи *турк* дар калимасозй хеле фаъол мебошад. Дар манзума вожаи мураккаби *туртоз* бештар истифода гардидааст. Мо дар бахшҳои минбаъда ба ин масъала хоҳем баргашт.

3. Калимаҳои туркӣ дар манзумаи «Хусрав ва Ширин»

Дар ин манзума микдори муайяни калимаҳои туркӣ чун воситаи тасвири рӯйдоду ҳаводис истифода бурда шудааст. Як гурӯҳи онҳо дар шакли вожаи иқтибосӣ бидуни истифодаи васоити грамматикӣ забони форсии тоҷикӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Аз ҷумла:

Тузро – 1. маҷ. фармони шох; 2. навъе аз хати насх [13, ҷ. 2, с. 381]. Дар байти зерин ба маънии навъи хати насх аст: Ба тоқи он ду абруи хамида, Мисоле з-он ду *тузро* баркашида [8, с. 385].

Бино бар ишораи Муҳаммад Муин вожаи «туғро» طغراء гунаи муарраби калимаи туркии طورغای аст [7, ҷ.3, с. 2227].

Соҳиби «Ғиёс-ул-луғот» низ ин калимаро «лафзи туркӣ» шуморидааст [3, ҷ.2, с. 26]

Имрӯз ин вожа ба гурӯҳи калимоти таърихӣ (архаистӣ) мансуб аст.

Вушоқ – 1. ғулумбача, писарбачаи хизматгор; канизак [13, ҷ. 1, с. 246]:

Ҷонибаёқаш *вушоқони* сарой,
Равона сад-сад аз ҳар сӯ чудой [8, с. 336].

Ин вожа низ имрӯз ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ мансуб доништа мешавад.

Буқ:

Ту низ андар ҳазимат *буқ* мезан,
Зи чоҳе хайма бар Айюқ мезан [8, с. 237]

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин маънидод гардидааст: вожаи туркӣ, олоти устухонӣ ё филизӣ, ки дар он дамиди овоз бароварда мешавад, шайпур, асбоби мусиқӣ [13, ҷ. 1, с. 217]. Имрӯз ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ мансуб аст.

Ятоқ:

Чу маҳдӣ гарчи шуд Мағриб висоқаш,
Гузашт аз сарҳаде Машрик *ятоқаш* [8, с. 152]

Мувофиқи тафсири «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин вожа туркӣ буда, маънои посбонӣ ва муҳофизатро доро мебошад. Имрӯз ин калима архаистӣ буда, дар гузашта бо истифодаи он чанд калима сохта шудааст: ятоқдор, ятоқдори, ятоқӣ [13, ҷ. 2, с. 637].

Човушон:

Халил аз хайлтошони сипоқаш,
Калим аз *човушони* боргоқаш [8, с. 142]

Тибқи тафсири «Фарҳанги забони тоҷикӣ» калимаи *човуш* (он) баромади туркӣ дошта, маънои 1. пешрави корвон ё зиёратчиён; 2. сарҳанг ва нақибӣ лашкар [13, ҷ.2, с. 542]. Имрӯз ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ шомил аст.

Хотун:

Чу шах мекард мохро пардадорӣ,
Ки *хотун* бурд натвон бе иморӣ [8, с. 196].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» омадааст, ки *хотун* вожаи муғулӣ буда, маънои зани калонии хона, қадбону, хонумро ифода мекунад [13, ҷ. 2, с. 497]. Аммо Муҳаммад Муин баромади ин калимаро ба забони туркӣ нисбат медиҳад [7, ҷ.1, с. 1384]. Ҳоло ин вожа ба гурӯҳи калимаҳои таърихӣ дохил мешавад. Дар забони адабии муосири тоҷик бештар муродифи тоҷикии он – *қатбону* мавриди истифода мебошад.

Тотор:

Чу бар сунбул чарад оҳуи *тотор*,
Насимаш бӯи мушк орад ба бозор [8, с. 320]

Номи халқият. Имрӯз низ аз ҷумлаи вожаи ғаёл буда, этноним маҳсуб меёбад.

Гурӯҳи дигари маводи дар дастдоштаи мо худро ба қавонини грамматикӣ забони форсии тоҷикӣ тавҷам намуда, дар ташаккули ибораҳо ва ё калимаҳои мураккаб мавриди истифода қарор гирифтаанд, зикр бояд кард, ки миқдори онҳо зиёд нестанд. Аз ҷумла, калимаҳои мураккаб:

Қизилшоҳӣ:

Ба мамлукӣ хате додам мусалсал,
Ба тавқеи *қизилшоҳӣ* мусаччал [8, с. 452]

Қизилшоҳӣ мансуб ба *қизилшоҳ* мебошад [13, ҷ. 2, с. 688].

Хотунсавор:

Ба нӯки тир ҳар *хотунсаворе*,
Фурӯ дода зи оҳу марғзоре [8, с. 223]

Ин калима аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст: *хотун* (калимаи туркӣ-муғулӣ)+*савор* (калимаи форсии тоҷикӣ). Маънояш хотуни савора, зани савора.

Туркони қалам:

Ба *туркони қалам* бе нахли тороч,
Яке «мим»-аш камар бошад, яке тоҷ [8, с. 147]

Тавре ки дар боло зикр кардем, ин вожа дар ташаккули калимаҳои нав хеле ғаёл буда, то имрӯз маҳсусан дар назм серистеъмол мебошад.

Сумантурк:

Хумайкоро Накисо ёр шуд рост,
Сумантурк аз барои Борбад хост [8, с. 405]

Аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст (суман+турк), яъне, турки суман (факки изофат), яъне, турки зебо ва ғайраҳо.

Хутанхотун:

Хутанхотун зи рӯи ҳикмату панд,
Бузургуммедро фармуд пайванд [8, с. 406]

Дар «Ғиёс-ул-луғот» *хотун* чун номи шаҳр дар худуди Чин (тақя ба «Мунтахаб» ва «Латоиф» ва «Сурур» шарҳ ёфтааст [3, ҷ. 1, с. 294]. Ин вожа бо усули факки изофат шакл гирифта, маънои *хотун* (*душиза*)-и *хутаниро* доро мебошад.

Ҳамин тавр, дар ин манзума низ теъдоди ками вожаҳои иқтибосии туркии муғулӣ истифода гардидаанд.

4. Калимаҳои туркӣ дар манзумаи «Ҳафт пайкар»

Дар ин манзума ба ғайр аз вожаи *турктоз* ва *турктозӣ* ҳамагӣ як вожаи туркӣ *яғлиқ* корбаст шудааст.

Яғлиқ:

Дар назаргоҳи ростандозӣ,
Яғлиқашро ба мӯй шуд бозӣ [9, с. 246]

Луғати мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба таври зер шарҳ ва маънидод шудааст: *Яғлиқ*, калимаи *яғлич/яғлиқ* туркӣ-муғулӣ буда, маънои тири пайкандорро ифода кардааст [13, ҷ. 2, с.638].

Дар ин достон бо иштироки вожаи *турк* як даста (гурӯҳ) калимаҳо шакл гирифта, маънои заруриро ифода намудааст. Аз ҷумла:

Турктоз:

Ки гардам сӯи кишвари хеш боз,
Зи Чин ҳучуми сӯи Рум оварам *турктоз* [9, с.228]

Маънои ҳучуми турконаро доро аст.

Турктозӣ:

Кас аз бими шаҳ *турктозӣ* накард,
Бад-он лӯбатон дасттезӣ накард [9, с. 239]

Дар достони «Ҳафт пайкар», асосан, вожаҳои *турктоз*, *турктозӣ* чанд маротиба корбурд шудааст.

5. Калимаҳои туркӣ дар «Искандарнома»

«Искандарнома» манзумаест, ки ду қисматро дар бар мегирад: «Иқболнома» ва «Шарафнома». Дар ин манзума шоири бузург дар бораи юришу ҷангномаҳои Искандари Зулқарнайн афқору бардоштҳои хешро ба тасвир медиҳад ва бо забони салису дилписанди хеш манзури хонанда мегардонад. Вай анъанаи «Шоҳнома»-и Фирдавсиро идома медиҳад. Дар ин достон аз калимоти туркӣ дар ду шакл – соф калимоти иқтибосии туркӣ ва дигар вохидҳои луғавии дар шакли калимаҳои мураккаб ва иборадорфта истифода шудаанд. Аз ҷумла:

Хоқон:

Хабар шуд ба *Хоқон*, ки саҳрову кӯҳ,
Шуд аз наъли пӯлодпӯшон сутӯҳ [10, с. 206]

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин вожа ба маънои *подшоҳи бузург*, *шоҳи шоҳ*, *лақаби шоҳони турку муғул* омадааст [13, ҷ. 2, с. 498].

Қундуз:

Зи симу зару кундузу лаълу дур,
Шутур бо шутурхонаҳо гашт пур [10, с.273]

Ин вожа туркӣ буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои як навъ ҳайвони санҷобшакли аз сағ хурдтар омадааст [13, ҷ. 2, с. 706].

Айлоқ:

Бурун рафт аз *айлоқиён* саркаше,
Саворе шитобанда чун оташе [10, с. 250]

Ин луғат дар «Ғиёс-ул-луғот» ва «Фарҳанги забони тоҷикӣ» шарҳ дода нашудааст. Дар байти боло шакли *айлоқчиён* истифода шудааст: *айлоқ+чӣ+ён*. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ин вожа ба таври зер тафсир шудааст: *Айлоқ* – туркӣ ایلان (шакли дигари *йлоқ*), ҷойи серобу алаф, ки дар тобистон ва қисман зимистон ҷорворо ба он ҷо мечаронанд ва парво мекунанд [14, ҷ. 1, с. 46]. *Айлоқчиён* маънои ашхоси ба айлоқ рафта. Ин вожа (*айлоқ*) ба гурӯҳи калимаҳои халқӣ-гуфтугӯӣ мансуб буда, дар байни аҳолии деҳот маъмул ва истифодаи ғаёлол дорад.

Қифчоқ (қибчоқ):

Ки аз бими *қифчоқи* ваҳшисиришт,
Дар ин марз тухме наёрем кишт [10, с. 179]

Ин вожа дар «Ғиёс-ул-луғот» чунин маънидод гардидааст: *Қибчоқ* номи даштест миёни Тӯрон ва Туркистон, ки атроқи (туркони – Д.Б.) он чо бераҳм ва мардумкуш мебошанд... бошандағони он чоро низ *қибчоқ* гӯянд [3, ҷ. 2, с. 137]. Ин вожа низ дар «Шоҳнома» қорбурд шуда, маънои сарзамин ва аҳолии як гурӯҳи турконро ифода намудааст [13, ҷ. 1, с. 686].

Хоқон:

Хабар шуд ба Хоқон, ки саҳрову кӯх,
Шуд аз наъли пӯлодкӯшон сугӯх [10, с. 206]

Дар «Ғиёс-ул-луғот» ва «Фарҳанги забони тоҷикӣ» *Хоқон* чун калимаи туркӣ маънои шоҳи бузург, дар қадим лақаби шоҳони Чин ва Туркистон ба ҳисоб мерафт [3, ҷ. 1, с. 292; 13, ҷ. 2, с. 498].

Туғ(он):

Туғон шоҳи мурғони Туғрил ба ном,
Ба султони андар чу туғрил тамом [10, с. 232]

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чун калимаи туркӣ маънии думи асп, ки ба байрақ мебандад; байрақ, алам, парчам [13, ҷ. 2, с. 383].

Туғрил:

Туғон шоҳи мурғони *Туғрил* ба ном,
Ба султони андар чу туғрил тамом [10, с. 232]

Мувофиқи тафсири «Ғиёс-ул-луғот» *Туғрил* калимаи туркӣ буда, номи подшоҳи Салҷуқӣ [3, ҷ. 3, с. 26].

Санҷуқ/Санҷақ:

Ҳазору чиҳил *санҷуқи* паҳлавӣ,
Равон дар паи рояти хусравӣ [10, с. 234]

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ливо, байрақ маънидод шудааст [13, ҷ. 2, с. 192].

Дар гузашта ин вожа дар ташаккули калимаҳои мураккаб ва ибораҳо дар осори гузаштагонамон иштирок намудааст. Ва Низомӣ аз онҳо дар манзумаи «Искандарнома» ба тааври васеъ истифода бурдааст. Аз ҷумлаи онҳо:

Турки ҳисорӣ:

Чу *турки ҳисорӣ* зи қор уфтод,
Арӯси қаҳон дар Ҳисор уфтод [10, с. 209]

Ғуломони турк:

Ғуломони туркам чу гиранд шаст,
Зи тире расад лашқареро шикаст [10, с. 211]

Турки чиниҳисор:

Бидонист, қ-он *турки чиниҳисор*,
Зи Хокони Чин шуд бар ӯ ёдгор [10, с. 267]

Турки хитой:

На ҳинду, ки *турки хитой* ба ном,
Ба дуздидани дил чу ҳинду тамом [10, с. 202]

Туркҷухсора:

Маҳи *туркҷухсора* ҳиндусиришт,
Зи Ҳиндустон дода шаҳро биҳишт [10, с. 202]

Хоқонқулоҳ:

Вилоятситон шоҳи гетипанох,

Фаридункамар, балки *Хоқонқулоҳ* [10, с. 301]

Шаҳи турк:

Шаҳи турк бо шӯҳрагони диёр,
Ба хоҳишгарӣ шуд бари шаҳриёр [10, с. 230]

Туркони товусранг:

Пасу пеш *туркони товусранг*,
Чапу рост шерони пӯлодчанг [10, с. 234]

Турки Чин:

Хабар не, ки меҳри Шумок ин бувад,
Дили *турки Чин* пурхаму чин бувад [10, с. 223]

Турки хиргоҳӣ:

Дар он *турки хиргоҳӣ* овард даст,
Шиканча никобаш зи рух баршикаст [10, с. 267]

Турки султоншукӯҳ:

Дигар рӯз к-ин *турки султоншукӯҳ*,
Зи дарёи Чин кӯҳа барзад ба кӯҳ [10, с. 253]

Туркӣ, турки чининигор:

Макун *туркӣ*, эй *турки чининигор*,
Биё соате чин дар абрӯ маёр [10, с. 229]

Туғоншоҳи сухан:

Туғоншоҳи сухан бар мулк шуд чир,
Қарохони қаламро дод шамшер [8, с. 143]

Қарохони қалам:

Туғоншоҳи сухан бар мулк шуд чир,
Қарохони қаламро дод шамшер [8, с. 143]

Чолишқунон:

Даромад ба навард *чолишқунон*,
Ба хуни муҳолиф сиголишқунон [8, с. 250]

Таҳлили маводи мо собит намуд, ки вожаҳои туркӣ ва иштироки онҳо дар калимасозӣ аз ҳама бештар дар «Искандарнома», бавижа, дар баҳши «Иқболнома» мавриди истифода қарор гирифтаанд. Сабаб дар он аст, ки дар «Иқболнома» мавзуи тасвир юришу қорнамоиҳои ҷангии Искандар баён гардидааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Бурҳон, Муҳаммадҳусайн. *Бурҳони қотеъ. Дар панҷ ҷилд/Бурҳон Муҳаммадҳусайн. Бо эҳтимоми Муҳаммад Муин. – Техрон: Амири Кабир, 1391. – 2470 с.*
2. Ваҳҳобов Т., Бобоҷонова Д. *Муқаддимаи лексикологияи забони тоҷикии адабӣ. – Хуҷанд, 2010. – 76 с.*
3. *Ғиёсуддин, Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот (таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристи А.Нуров)/ Ғиёсуддин Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, ҷ.1, 1987.- 480 с.; ҷ.2, 1988. - 416 с.; ҷ.3, 1989. - 304 с.*
4. Маҷидов Ҳ. *Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатишиносӣ. – Душанбе, 2007. - 244 с.*
5. Маъсумӣ Н. *Муҳимтарин масъалаҳои тадқиқи тараққиёти забони адабии тоҷик. – Душанбе, 1980. – 351 с.*
6. Маъсумӣ Н. *Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик (бознашр). – Душанбе, 2011. – 385+9 с.*
7. Муин, Муҳаммад. *Фарҳанги форсӣ. Дар панҷ ҷилд. – Техрон: Амири Кабир, 1375. - Ҷ.1. – 1472 с.; Ҷ. 3. – С. 1477-2774 с.*

8. Низомии Ганҷавӣ. Хамса. Махзан-ул-асрор. Хусраву Ширин. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
9. Низомии Ганҷавӣ. Хамса. Лайлию Маҷнун. Ҳафт пайкар. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
10. Низомии Ганҷавӣ. Хамса. Искандарнома. Шарафнома. Иқболнома. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
11. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. – Москва: Изд.-во МГУ, 1975. – 207 с.
12. Тоҳирова Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (бознашр). – Хуҷанд, 2023. - 188 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар ду ҷилд (дар зери таҳрири М.Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ). – Москва: Советская энциклопедия, 1969, ҷ.1. – 951 с.; ҷ.2. – 952 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Дар ду ҷилд. Ҷ.1. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 897 с.
15. Ҷӯраев Ф. Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2017. – 320 с.

REFERENCES:

1. Burhon, Muhammad Husayn. *Burhon-i Qote'*. In five volumes. Edited by Muhammad Mo'in. - Tehran: Amir Kabir, 1391. - 2470 pp.
2. Vahhobov, T., Bobojonova, D. *Introduction to the Lexicology of the Literary Tajik Language*. - Khujand, 2010. - 76 pp.
3. Ghiyosuddin, Muhammad. *Ghiyos al-Lughat*. Prepared with introduction, commentary, and index by A. Nurov. - Dushanbe: Adib, Vol. 1 (1987) – 480 pp.; Vol. 2 (1988) – 416 pp.; Vol. 3 (1989) – 304 pp.
4. Majidov, H. *Modern Tajik Literary Language. Vol. 1: Lexicology*. - Dushanbe, 2007. 244 pp.
5. Ma'sumi, N. *The Most Important Issues in the Study of the Development of the Tajik Literary Language*. - Dushanbe, 1980. - 351 pp.
6. Ma'sumi, N. *Essays on the Development of the Tajik Literary Language (reprint)*. - Dushanbe, 2011. - 385+9 pp.
7. Mo'in, Muhammad. *Persian Dictionary*. In five volumes. - Tehran: Amir Kabir, 1375. - Vol. 1 – 1472 pp.; Vol. 3 – 1477–2774 pp.
8. Nizami Ganjavi. *Khamsa: Makhzan al-Asrar. Khusraw and Shirin*. - Dushanbe: Adib, 2012. 480 pp.
9. Nizami Ganjavi. *Khamsa: Layli and Majnun. Haft Paykar*. - Dushanbe: - Adib, 2012. 480 pp.
10. Nizami Ganjavi. *Khamsa: Iskandar-name. Sharaf-name. Iqbal-name*. - Dushanbe: Adib, 2012. 480 pp.
11. Peysikov, L. S. *Lexicology of the Modern Persian Language*. - Moscow: Moscow State University Press, 1975. 207 pp.
12. Tohirova, Q. *Lexicon of the Modern Tajik Literary Language (reprint)*. - Khujand, 2023. 188 pp.
13. *Dictionary of the Tajik Language*. In two volumes. Edited by M. Shukurov, V. A. Kapranov, R. Hashim, N. A. Ma'sumi. - Moscow: Soviet Encyclopedia, 1969. - Vol. 1 – 951 pp.; Vol. 2 – 952 pp.
14. *Explanatory Dictionary of the Tajik Language*. In two volumes. Vol. 1. - Dushanbe: Rudaki Institute of Language and Literature, 2010. - 897 pp.
15. Juraev, G. *The System of Dialectal Vocabulary of the Tajik Language*. - Dushanbe, 2017. - 320 pp.